745

नं० ६४७-घ

पकाह्वरादिश्लोकसंग्रहः

नं० ७५७-घ

पत्राणि १५

ॐ श्रीगणेशायनमः ॥ हृदय सहायाद्भवतः पापाटव्यादुरासदायाद्भवतः । अरिसमु
दायाद्भवतः त्रिजगन्मार्गणः स्मरेणादायाद्भवतः १ सांगेननलसमाना ननलसमाना
नमुत्र कतिचित्पुरुषान् प्रेक्षतननलसमाना ननलसमानानभून्न तेषामभेदः २। बभौ।
ससारसागरस्त्रका ससारसाद्दधीः । मधुः ससारसारवल्लदा ससारसारार्णवः ३। अपि
चैत्य न गा नवता नवता नवता नवता स्तत रामधुना २६ मोऽवमगोचरमाचरसा।
९१ चरमा चरमास्य नस्यतरा ।४। पिको पिको पिको पिको वियोगिनीरभर्त्सयत्
वाचासि भङ्गमालपनं नितान्तितां नितान्तितां । ५। नसमा नसमा नसमा नसमा
गमभापंसमीक्ष्य । वसन्तनभः भ्रमद भ्रमद भ्रमद भ्रमद भ्रमरच्छलतः खलुका
मिजनः ६। दधाने घनसाद्दशपल्लवसदायसदंशनैः नत्र काञ्चनसच्छाया ससृजे तेः।
शराशानिः ७। नामाक्षराणाम् मलिमा माभूद् भर्तुरतः स्फुटम् । अगृह्णात पराङ्का
नामसत्त्रस्वत्रमार्गणाः ।८। निपीडनादिव मिथो दानेतायमनारतम् वपुषामद
यपातादि मानामभितोगलत् ९। जजौजोजाजिजिज्जाजी तं ततोऽतिततातितुत्।

भाभो भीभाभिभूभिभ्भाभ्र रारारिररिरीरः १०। ससासिःसास्ससः सासो येयायेयाययया
ययः। ललो लीला ललो लोलः शशो शशि स्रशीःशशन् ११। कूरारिकारी कोरककारकः
कारिकाकरः कोरकाकारकरकः करीरःकर्ककोर्ककक १२। चारचुंचुःचिचारेची
चंचचीरकचाकचः चचारकचिरः चाकचोरशचारचंचुरः १३। दारी दरदरिद्रारिद्र
कदारोद्रिदूररदः दूरादरोद्रोददरदरोदोकदूदाकरादरी १४। नीलेनानालननलिन
निलीनोल्लनालिना ललनालालेनेनालल्लीलालोलेनलालिना १५ पापे नूपी
पुरोरपाः परिपूरीपरःपैरः रोपैरपोरैकपरि पुपूरापि पुरापरैः १६। भूरिभिभोरिभि
र्भोरैर्भूभारैरभिरेभिरे। भेरीरेभिभिरभ्राभैरभीरुभिरिर्भैरभाः १७। राजराजी
रुरोजाजेरजिरेजीजेरारजः। रेजारिजूरजोजाजी रराज जरजर्जरः १८ लोकालो
की कलोकल्क कलि लोलिकुलालकः कालो कालोकलिःकालि कोलकेलिकि
लः किल १९। वरेरा विवरो वरिविवारी वारिरारवः विववार वरो वैर वीरोरवि
रिवोर्वरः २०। विभावी तिभवी भाभी विभाभावी विवो विभो भवाभिभावी भावावा

भवाभावो भवोविभुः २१ शूरः शौरिरशिशिशिरै राशाशो राशुराशिशः शारारुः श्री
शारीरेशः शुशूरेरिशिरः शौरैः २२ हादद्दो दुद्दद्दादी दादादो हृद्दीददोः दुद्दांद
६२ ९२ दद्दे दुद्दे ददादददद्दोदुदः ।२३। ननो ननुन्नो नुन्नोनो नाना नानाननना ननु ।
नुन्नो नुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्ननुन्ननुत् २४। राजन्वत्यः प्रजा जाता भवन्तं
प्राप्य सत्पतिं चतरम् चतरम्भोधिरसनो वीकरग्रहे २५। राजितैराजितैर्द्रोणा
जीयते ताहशैर्नृपैः नीयते च पुनस्तृप्तिं वसुधा वसुधागया २६। जायतात्वन्तु
ह्वेनानानकथं नकथं जिते कमलं कमलं कुर्वद्दलिमद्दलिमत्प्रिये २७।
वने वने वनसदां मार्गमार्गमुपेयुषां वाणीवाणीः समासकं शंके शंकेन शाम्य
ति २८। सरसा सरसा परिमुच्यतनुं पततां पतां ककुभो बहुशः सकलैः सकलैः
परितः करुणां रुदितैरुदितैरिव खं निचितं २९ नं च काञ्चन काञ्चनसद्मचितिं न
कपिः शिखिना शिखिना समयात् न च न द्रवता द्रवता परितो मिहिहानकृता
न कृता क्वचन ३०। निखिला भवत्र सहसा सहसा ज्वलनेन पुः प्रभवता भवता ३१ ६२

वनिता जनेन न वियता वियता त्रिपुरापदं नगमिता गमिता ३२। चित्रं चित्रमिवायाया
तो विचित्रं तस्य भूभृतं हरयो वेगमासाद्य सन्त्रस्ता मुहुर्मुहुः ३३। अविरलफलिनी
वनप्रसूनः कुसुमितकुंदसुगंधिगन्धवाहः। गुणमसमयजं चिराय लेभे विरलतु
षारकणस्तुषारकालः ३४। आरुह्य क्रीडशैलस्य चंद्रकान्तस्थलीमिमां नृत्यत्ये
ष लसद्वाहस्वंद्रकांतः शिखावलः ३५। करेणा वारणोष्ठन्नकरेणा द्विषतां हताः
करेणवः क्षरद्दाना भान्ति संध्याघना इव। ३६ कमलैः समकेशान्ते कमलेर्ष्याकरं मु
खे कमलेख्ये करोषितं कमलेवोन्मदिष्णुषु। ३७। वनगिरीन्द्रविलंघनशालिना
वनुगता वनजद्युतिलोचना जनमता ददृशे जनकात्मजा तरुमृगेण तरुस्थल
शायिनी ३८ द्रुतं द्रुतं वह्नि समागतं गतं मही महीनद्युतिरोचितं चितं समं समन्ताद
पगोपुरं पुरं परैः परैष्यनिराकृतं कृतं ३९ मितमवददुदारं तां हनूमान्मुदारं रघु
वृषभसकाशं यामि देवि प्रकाशं तव विदितविषादो दृष्टकृत्स्नामिषादः श्रियम
निशामवन्तं पर्वतं माल्यवन्तं ४० अवसितं हसितं प्रसितं मुदा विलसितं हसितं

ॐ स्मरभासिते। न समदाः प्रमदा हतसम्मदाः पुरुहिते विहिते न समीहितं ४१
उदितैरन्यपुष्टानामारुतैर्मेहृतंमनः उदितैरपि ते दूति मारुतैरपि दक्षिणैः
६३ श्रवयन् पत्रिणः शम्भोः सायकैरवसायकैः पाण्डवः परिचक्राम शिक्षया रणशि
93 क्षया ४२ नारीणामपनुनुदे न देहखेदान् नारीणामलसलिलाहिरण्यवाप्यः।
नारीणामनलपरीतपत्रपुष्पान् नारीणामभवदुपेत्य शर्म्म वृक्षान् ४३ अथ लु
लितपतत्रिमालं रुग्णमनवाणकेशरतमालं सवनं विविक्तमालं सीतां द्रष्टुं जगा
मालं ४४ कालमूकालमनालक्ष्य तारतारकमीक्षितं तारतारम्यरसितं कालमू
काकालमहाच्यनं ४५ यामयामत्रयाधीनायामयामरणां निशां। यामयामधिया।
स्वर्त्या यामयामद्ध्यितैवसा ४६ पिप्रियतांशिनामनुदिशं स्फुटतां जगाम परिविह्व
लता। ह्वलता जनेन बहुधा चरितं चवितं महत्वरहितं महता ४७ न वानरैः प
रिक्रान्ता महद्भिर्भीमविक्रमैः। न वानरैः परिक्रान्तां ददर्श नगरीं कपिः ४८ ६३

कान्ता सहमाना दुःखं च्युतभूषा। रामस्य वियुक्ता कान्ता सहमाना ४९ उदपतद्
वियदपगमः परैः रुचिरमुन्नतिमत्शत्रुमत्ववत्। रुचिरमुन्नतिमत्शत्रुमत्ववत्
प्रतिविधाय वपुर्भयदं द्विषां ५० रणपण्डितो ऽग्र्यविबुधारिपुरे कलहं सरामम
हितः कृतवान् ज्वलदग्निरावणगृहञ्च बलात् कलहं सराममहितः कृतवान् ५१
तद्गणा ददृशुर्भीमं चित्रसंस्था इवाचलाः विस्मयेन ततयोर्युद्धं चित्रसंस्था इवाचलाः
५२। नयपल्लि ददर्श वृन्दानि कपीन्द्रः हारीण्यबलानां हारीण्यबलानां ५३ समि
द्धशरणादीप्ता देहेलङ्कामतेश्वरा समिद्धशरणादीप्ता देहेलङ्कामतेश्वरा ५४
यनं विदार्य्यार्जुनवाणपूगं ससारवाणो युगलोचनस्य। गणं विदार्य्यार्जुनवाण
पूगं ससार वाणो युगलोचनस्य। ५५। अयशोभिंदुरालोके कोपधामरणादृते।
अयशोभिंदुरालोके कोपधामरणादृते ५६ स्यन्दना नो चतुरगाः सुरेभा वाविप
त्तयः स्यन्दना नो चतुरगाः सुरेभा वाविपत्तयः ५७ चभौमहतान् विहतःसमुद्रा।

बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रः बभौ मरुत्वान् विकृतः समुद्रो बभौ मरुत्वान् विकृतः
समुद्रः ५८ विकाशमीयुः जगतीशमार्गणा विकाशमीयुः जगतीशमार्गणाः
विकाशमीयुः जगतीशमार्गणा विकाशमीयुः जगतीशमार्गणाः ५९ नगजा नगजा।
दयिता दयिता विगतं विगतं ललितं ललितं प्रमदा प्रमदा महता मरणं मरणं स
यात् समयात् ६० नानाजाव वजा नाना साजनेष्व च नौजसा ॥ ॥ वारणागगभीरा
सा साराभीगगणारवा कारितारिवधा सेना नासेधावरितारिका ६१ ननु हो मथना
राघो घोरा नाथ महो नु न नयदा तवदा भीमा भीदा वन दायत। ६२ वेत्रशाककुजे शैले
ले शैजेकुकशात्रवे। यात किं विदिशो जेतुं तुंजे शोदिवि किं नया। ६३ नादिनो मद
नाधीस्वा न मे काचन कामिता तामिका न च का मेन स्वाधीना दमनोदिना ६४ न श्रिया
च नया न सत्त्वचा सारतया नया यातया न रसा चाहहा नया न च याश्रितं। ६५ निशिता
स्मरतो भीको त्यजते मरणारुचा सारतो विरोधी न स्वाभासो भरवानु न। ६६ तनुवारभ
सो भास्वान् धीरो विनतो रसा चारुणारमते जन्येको भीतो रश्मिनाशिनि ६७ ॥

सारमानवरारोहानेगेभागमनाह्रिया याह्निनामगभागेनह्रारोरावनमारसा ६८। समा
नया समानया समानया समानया। समानया समानया समानया समानया ६९। अभि
यावतावरंतत्कं भूभृतं हविरंपुरः कर्कशं प्रथितंधामसमस्त तंपुष्करे तत्रणं ॥७०॥ अभियाना
वरंतत्कं भूभृतं हविरंपुरः कर्कशं प्रथितंधाम समस्तं पुष्करे तत्रणं ॥७१॥ द्वितिविजितिस्थिति
विहितिव्रतरतयः परगतयः उरुरुरुघुगुरुदुयुधि युधिकुरवः स्वमरिकुलं ७२

प्र ह्र ते वि क स द्रा नं सा च ने प्प वि षा दि भि

व ह्र षे वि क सन्द्वा न युद्ध मा प्प वि षा दि। भिः ॥

नां सरोयं नवा नागो धरसंस्थो नरात्तमः ना सखोयं नवा भोगो धराशास्थो नराद्दमाः

अ	भी	क	म	ति	के	मे	द्ध
भी	ता	न	म	स्य	ना	श	ने
का	न्त	स	का	म	से	ना	के
म	न्द	का	म	क	म	स्य	ति

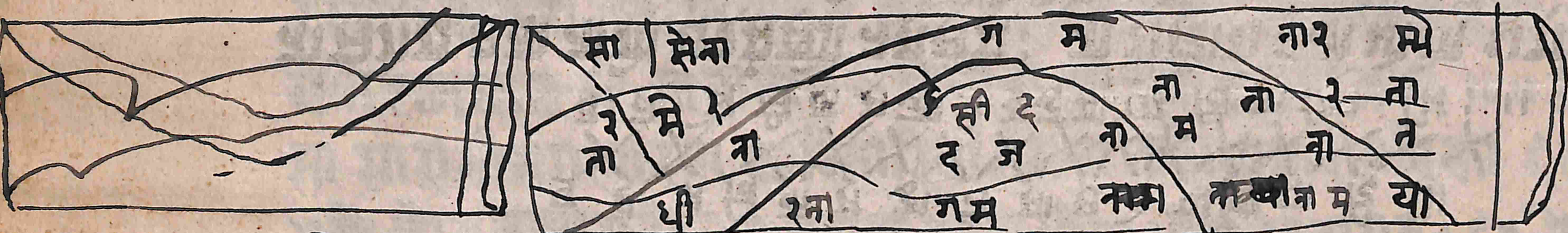
अभीकमतिकेनेद्धे भीतानन्दस्यनाशने। कान्तस्कामेसना
के नन्दकामकमस्यति। समस्तवरतिदं नित्यं सदाराममघनाशि
नि। तराधिक सन्नादे रमकतम कर्षति ॥

९५
95

दे	वा	का	नि
वा	हि	का	स्व
का	का	रे	भ
नि	स्व	भ	ब्व

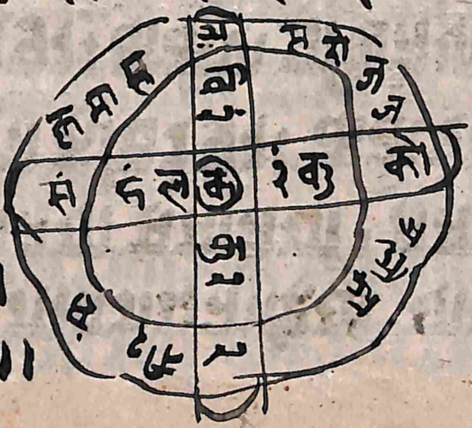
नि	का	वा	दे
स्व	का	हि	वा
भ	रे	का	का
ब्व	भ	स्व	नि

देवाकानिनिकादेवा हिकास्वस्वकाहिवा काकारेभभरेकाका निस्वभब्वब्वभस्वनि ॥ सकार नानार कास काय सादद सायका। रसाहहवा वाहसार नाद वादद वादना ॥

सासेनागमनारम्मे रसेनासीदनारता नारनादजनामत धीरनागमनामया ॥

कारक्रुंकोककुररर कलहंसकरम्बितः। सरोजकोमलोद्गारनी रसंसक्रमारुतः ॥

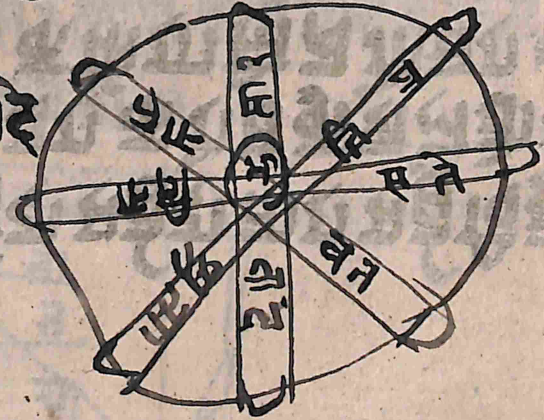

९५

राधाश्रुतालिवचना विरमाभिसारा रासाभिसारसमये विहतापकारा राकायताहृत तपराध्ययपयातसारा रासातया परमदुर्गलिताश्रुधारा ॥

भासित प्रतिभासार रसाभाता हताविभा भावितात्मा शुभावादे देवाभावतते सभा।

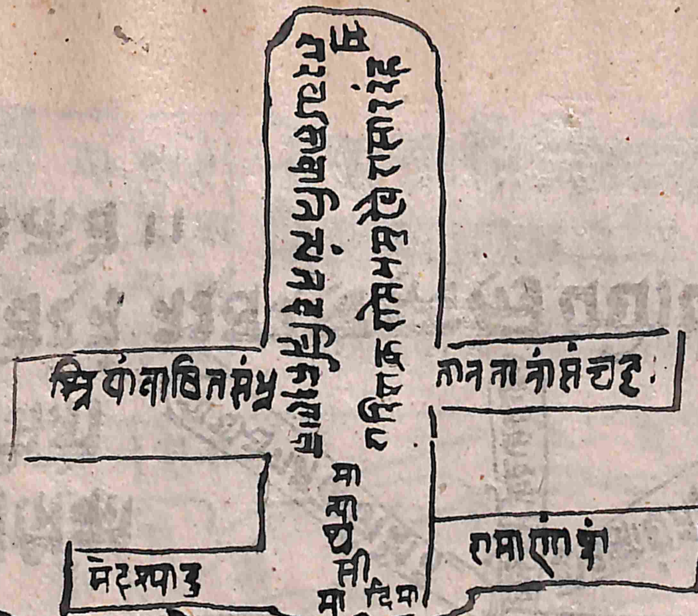

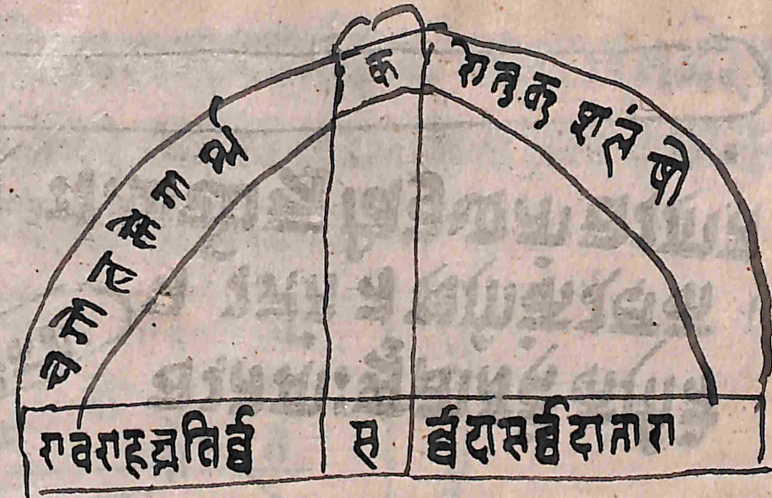

श्रायतस्त्वकीर्तिका
मायाच गजवाजिनो

वरतमाःश्रुत्वा तद्दकराणि न रजतं न स्वर्णांकरद्रक

केषाश्चिन्नृहि वेदनं नरवरस्वस्त्यस्तु पयोपति मत्प्राध्यंत्र विद्रुध्यतां चरणात चाद्यंतश्लोकैः कवे ॥

सारारिशक्रगमेभ मखैरासारग्रह्मसा
सागरव्यह्मवानित्यं नदर्शिह्रणदसा
मातानतानांमेचहः श्रियांवाधितसंभ्रमा
मान्याथमीमा रामाणा शं मेदि सपाङ्गमादिमा ॥

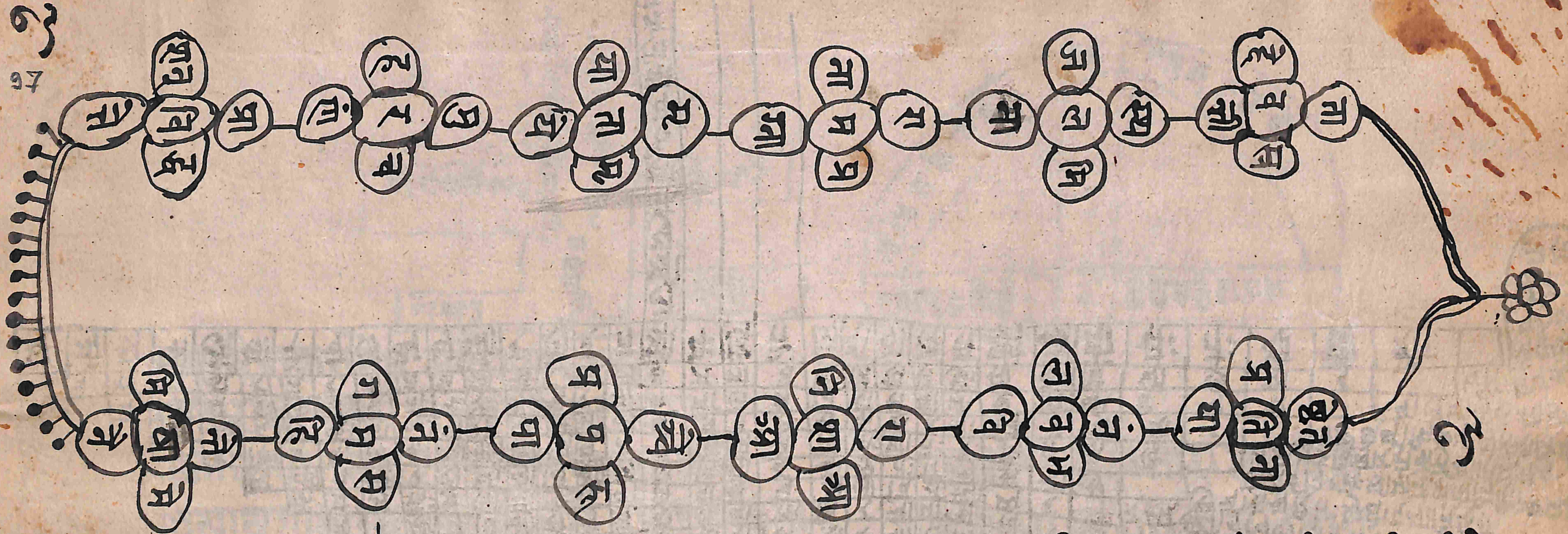
सर्व्वदा सर्व्वदा ताग सर्व्वविघ्न
हरावग करोतकुशलञ्चोग
कर्म्मणाहेतव गोचरा ॥

प
च र च
अ ध मे त त्र
ज ग दी श्व के ल पा
ज ग द धा र श्व मे त त्रे

कल्याणकरसेवायां
पारत्रायकसेवाया
निराकारस्पसेवायां
स्वधर्माचारचिंतायां
रम्यभोगविलासेचसदा
नविलासेचसदा
रम्यस्थानेचारुचरितःश्रुद्धोदयानिहित
त्वेनिहितमानस
निहितमानस
स्वकर्मनिरतःश्रीमान्‌शान्तेनिहितमानस
भद्रमद्रविचारज्ञकर्त्तुसततेमानस
पापदेवीमिहभाषीसदानिर्मल
दयालुर्धार्मिकःसाधुःस
धीरःसुधांशु
चेष्टश्च
परोप
करला
लस

ध	र्म	ग्र	या	तु	सा	रे	च	ल	व्य	ध	र्मा	र	ण	र	त	श्री	धः	द्वि	तें	जि	दी	वा	त्य	स	भ्र	वो	मा	र्तः	तः	दो	नो	र्णां	

ल
श्री
म
तु
र्म
सा
हे
व
त्रा
ए
म
व
नं
ति
लि

तावद्देवस्रवन्तीस्थलजलमिलना रामनामप्रमग्ना मृतायातामृता ये मुरहर चरणं प्राविशन्विद्धचित्ते ॥
नैषामेषामिषान्तेहिमसमगमनं पापरूपप्रपञ्चे आशाआशानिशा राविव भवलवनं याति नातिप्रतिर
छेत॥१॥ स्रग्धराख्यं छंदः॥

आसीद् राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली ॥ आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसु
तो बली उपपन्नो गुणैरिष्टै रूपवानश्वकोविदः १ अतिष्ठन्मनुजेन्द्राणां मूर्द्ध्नि देव
पतिर्य्यथा उपर्य्युपरि सर्व्वेषामादित्य इव तेजसा ।२ ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधे
षु महीपतिः अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षौहिणीपतिः ३ ईप्सितो नरनारीणा
मुदारः संयतेन्द्रियः रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयं ४ तथैवासीद्विद
र्भेषु भीमो भीमपराक्रमः शूरः सर्व्वगुणैर्युक्तो प्रजाकामः स चाप्रजः ।५। स प्रजा
र्थे परं यत्नमकरोत् सुसमाहितः तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भारत ६ तं स
भीमः प्रजाकाम स्तोषयामास धर्म्मवित् महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्च्चसं ।७।
तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्य्याय वरं ददौ कन्यारत्नं कुमारांश्च त्रीनुदारान् महायशाः ८
दमयंती दमं दान्तं दमनं च सुवर्च्चसं । उपपन्नान् गुणैः सर्व्वै भीमान् भीमपराक्रमा
न् ९ ॥ दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्य
मा १० अथ तां वयसि प्राप्ते दासीनां समलंकृतं शतं शतं सखीनाञ्च पर्य्युपासच्छचीमिव ॥

तत्र स्म राजते भैमी सर्वाभरणभूषिता सखीमध्ये ऽनवद्याङ्गी विद्युत्सौदामिनी यथा १२

९८ अतीव रूपसंपन्ना श्रीरिवायतलोचना न देवेषु न यक्षेषु तादृग्रूपवती क्वचित् १३

98 मानुषेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्वाथ वा श्रुता चित्तप्रमाथिनी बाला देवानामपि सुंदरी १४

स नैषधस्यार्थपतेः सुतायमुत्पादयामास निषिद्धशत्रुः अनूनसारं निषधान्नगेन्द्रात्
पुत्रं यमाहुर्निषधाख्यमेव १ तेनाहृतवीर्येण पिता प्रजायै कल्पिष्यमाणेन ननन्द यू
ना सुवृष्टियोगादिव जीवलोकः शस्येन सम्पत्तिफलात्मकेन २ साम्राज्यादि निर्विश्य
सम्यक्चिराय तस्मिन्प्रतिष्ठापितराज्यशब्दः कौमुद्वतेयः कुमुदावदातैर्द्यामर्जितां कर्म
भिरारुरोह ३ पौत्रः कुशस्यापि कुशेशयाक्षः ससागरां सागरधीरचेताः एकातप
त्राम्भुवमेकवीरः पुरार्गलादीर्घभुजो बुभोज ४ तस्मान्नलो जातस्तनयस्तदन्ते वंशश्रि
यं प्राप नलाभिधानः यो नड्वलानीव गजः परेषां बलान्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः ५ ।
नभश्चरैर्गीतयशाः स लेभे नभस्तलश्यामतनुं तनूजं । ख्यातं नभः शब्दमयेन नाम्ना ।
कान्तं नभोमासमिव प्रजानां ५ तस्मै विसृज्योत्तरकोशलानां धर्मोत्तरस्तत्प्रभवप्रभुत्वं ९८

मृगैरजर्य्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाय पुनर्ब्बबन्ध ।७। पवित्रमत्रातनुते जगद्युगे स्मृता
रसक्षालनयेव यत्कथा कथं न सा मद्गिरमाविलामपि स्वसेविनीमेव पवित्रयिष्यति
स्थितिगर्भधरा स्ववालयेस्तलमध्यापरि पूरिणीं पृथक् जगतां खलु या विलासहुता जनिसा
वैर्निजचिह्नधारिभिः निलीयते ह्रीविधुरः स्वजैत्रं श्रुत्वा विधुस्तस्य मुखं मुखान्नः सूरे स
मुद्रस्य कदापि पूरे कदाचिदभ्रभ्रमदभ्रगर्भे । तां देवतामिव मखेष्वनुवस प्रसादामहत्ता
रसादनिमिषेणानिभालयन्तौ लाभाय चेतसि धृतस्य वरस्य भीमभूमीन्द्रजा तदनु राजस
भां बभाज । जय जय महाराज प्रभातिकीं सुषमामिमां सफलय तमोदानादक्षोणदिपाल स
पत्नमणेः । प्रथममशकुनं प्राप्यैतस्यायं तवास्तु विदर्भजा प्रियजनमुखाम्भोजालङ्कं य
दङ्कः न मे ङ्कुलं ॥ ॥ न जातरूपच्छदजातरूपता खगस्य दृष्टेयमिति स्तुवन् मुहुः अवा
दि तेनाथ स मानसौकसा जनाधिनाथः करपञ्जरस्पृशा । धिगस्तु तृष्णातरलं भवन्मनः
समीक्ष्य पक्षान् मम हेमजन्मनः तवार्णवस्येव तुषारशीकरैर्भवेदमीभिः कमलोदयः
कियान् न केवलं प्राणिवधो वधो मम त्वदीक्षणाद्विश्वसितान्तरात्मनः विग

११

हितं धर्मार्थैर्निर्वहणं विशिष्य विश्वासजुषां द्विषामपि ॥ पदे पदे सन्ति भटा रणो
द्भटा न तेषु हिंसारस एष पूर्यते । धिगीदृशं ते नृपते कुविक्रमं कृपाश्रये यः कृपणे
पतत्रिणि फलेन मूलेन च वारिभूरुहां मुनेरिवेत्थं मम यस्य वृत्तयः तयाद्य तस्मिन्न
पि दण्डधारिणा कथं न पत्या धरणी ह्रिणीयते इतीदृशैस्तं विरचय्य वाङ्मयैः सचित्र
वैलक्ष्यकृपं नृपं खगः दयासमुद्रे स तदाशयेतिथीचकार कारुण्यरसापगा गिरः ॥
मदेकपुत्रा जननी जरातुरा नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी गतिस्तयोरेषजनस्तमर्द
यन्नहो विधे त्वां करुणा रुणद्धि न मुहूर्तमात्रं भवनिन्दया दयासखाः सखायः स्रवे
दश्रवो मम । निवृत्तिमेष्यन्ति परं दुरुत्तरस्त्वयैव मातः शोकसागरः मदर्थसन्देशमृ
णालमन्थरः प्रियः कियद्दूर इति त्वयोदिते विलोकयन्त्या रुदतोऽथ पक्षिणः प्रिये स
कीदृग्भविता तव क्षणः कथं विधातर्मयि पाणिपंकजात्तव प्रियाशैत्यमृदुत्वशि
ल्पिनः वियोक्ष्यसे वल्लभयेति निर्गता लिपिर्ललाटन्तपनिष्ठुराक्षरा अयि स्वयूथ्यैरश
निक्षतोपमं ममाद्य वृत्तान्तमिमं वतोदिता मुखानि लोलाक्षि दिशामसंशयं दशापि शू

स्यानि विलोकयिष्यसि ॥ मैमैव शोकेन विदीर्णवक्षमा त्वयापि चित्राङ्गि विपद्यते यदि ।
तदस्मि दैवेन हतोऽस्मि हा हतः स्फुटं यतस्ते शिशवः पराभवः तवापि हा हा विरहात्
क्षुधाकुलाः कुलायकूलेषु विलसन्तेषु ते चिरेण लब्धा बहुभिर्मनोरथैर्गताः क्षणेन ना
स्फुटितेन त्वरेण मम । हताः कमाहूय चिराय चञ्चुना विधाय कस्माणि मुखानि कं प्रति ॥
कथा नु शिक्षाध्वमिति प्रमोत्स्य सम्भृतरसोसकाद् बुबुधे त्वदयासृणः इत्थमसौ विलपन्ते
ममुध्व्रुट दीनदयालु तयावानिपालः ॥ इयमदर्शि धृतोऽसि यद्दृशं गच्छ यथेच्छम
धैत्यभिधाय श्रानदजाश्रुभिरनुक्षियमाणमार्गान् प्राक् शोकनिर्गलितनेत्रपयःप्रवा
हान् चक्रे स वक्रनिभचंक्रमणाक्छलेन नीराजनां जनयता निजवाष्पवाना ॥ पश्या तथा
मगृहाणत्तमन्यं वेपुप्रबोधयन्तो भ्रान्त्या मास्त्रिष्यन्तोऽज्ञ त्त मोह मेत्तन्न तत्र ते स्वःस्वप्राणाप
यारोपि न स्मरेति स्मरद्विषं मग्नाः कुटुम्बजम्बाले बालिशा पशुपासिनः शुभामल्पं
निर्वाणज्ञानदीपमयात्मनो भ्रान्त्वा पश्यति ध्वान्तयः कज्जलवदुज्ज्वलं जाग्रतामपि निद्राय ॥
पश्यतामपि योऽधुना भ्रान्ते सत्यपि जाड्यं यः प्रकाशोऽपि च यत्तमः । स्वर्णदण्डैकसितात

पवित्रितज्वलत्प्रतापावलिकीर्त्तिमण्डलः ॥ निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथां तथाद्रि
यंते न बुधाः सुधामपि नलः सितच्छत्रितकीर्त्तिमंडलः स राशिरासीन्महसां महोज्ज्वलः ॥
निजादनुव्रज्य समराङ्गलाविधेर्नलं निहत्यासौ चतुर्लापपताङ्कृतः तरङ्गकल्लोलइवानिल
१० तटाद्भुतानतिर्ध्वावहेतिरिवाद्रवात् पितात्मनः पुण्यमनायदः तमाधने मनुसृत्यष्टिर
100 याखि लं नलः ३ ततः पत्रे पुत्रितको पि तेह मितस्य दम्भैरथ व्यसृजत्निजो रसौ ॥ अथैसौ मही
भृद्धधातुमण्डितस्तया निजो पत्यकेयवकामपि भुवाकुरंगेत्त्पादं तचारयो वभार ।
शोभाकृतपादसेवया ॥ नमस्मि महसा ध्वान्तध्वान्तः प्रमाणापवित्रणाम इह विहरणे:
येपनमध्याते देवरवधारयन् ॥ पाशविमुक्तज्ञासा क्षशमथाप्त्युरमा शपीतदधि गमनात्मा
णपाराव तेहृदरीयत ॥ इतोपि किं वीरयशे न कुर्वतो नृपान् धनुर्ज्याणगुणैर्वशंवदा
न् गुणेन शुद्धेन विधाय निर्भरं तमेनमङ्गीवलयार्हशीवंश पकेवतारामनिलोच
नस्य जाता किलैतज्जनकस्य तस्य ततोधिका साम्प्रतमूल्यन्त्य सप्ताधिकाविंशतिरस्य
यन्नाः दिनावसानेतरणोरकस्मात्निमज्जनाद्विश्वविलोचनानि । अन्यप्रमाङ्कुद्भूपस्य नक्षं १००

तमोमयदीपवर्तीतरन्नी ॥ अवबोधितजागरूः खमास्तिरणी निशा च शय्या च शशांक
कोमला ॥ विदेशगतासविलासकाननं ततः स्तरणानू द्रोणिप्रतिष्ठितीच्छया ॥ प्रवाल
रागच्छुरितं सुषुप्सया हरिर्घनच्छायमिवाम्भसांनिधिं ॥ देवेन तेन नैष च काश्यपपिश्च सा
म्य समोहोभयपक्षभाजौ द्विजाधिनाथौ हरिणाङ्कितौ च ॥ युक्तं नियुक्तौ नयनक्रिया
यां ॥ ध्रुवेते हि फलेन साधवो ननु कण्ठेन तितेजोपयोगितां ॥ धनिनामितरः सतां पुन
र्गुणवत्सन्निधिरेव सन्निधिः ॥ ह्रदे गभीरे हृदि चापगाढे शंसन्ति कार्य्यावतरं हि सन्तः ॥
यत्राप्यकारः किलचेतसोपि जिह्मेतरैर्ब्रह्मयतद्वचाप्य ॥ अलं विलम्बात्र रितेहिवेला
कार्य्ये किल स्थैर्यसहे विचारः ॥ गुरूपदेशं प्रतिभेव तीक्ष्णा प्रतीक्षते जातु न कालम
र्त्तिः ॥ शुद्धान्तसम्भोगनितान्ततुष्टे नैनैषधे कार्य्यमिदं निगाद्य ॥ अपांहि तृप्ताय न वा
रिधारा स्वादुः सुगंधिः स्वदते तुषारा ॥ नया विधया न गिरा मदर्थाः क्रुधा कटु स्ले हृदि
नैषधस्य पित्तेन दूने रसने सितापि तिक्तायते हंसकुलावतंस ॥ धरातुराषाहि मदर्थ
याञ्चा कार्य्या न कार्य्यान्तरचुम्बिचित्ते तदार्थितस्यान व बोधिनिद्रा विमर्त्यपत्राचर

101

णास्यमुद्रां दुर्लभं दिगधिपैः किममीभिस्तादृशं कथमदो मदधीनं ईदृशं मनसि
कृत्य विबोधं नैषधेन समशायि चिराय जीवनावधिवनीयकमात्रैर्याच्यमान
मखिलं सुलभं यत्। अर्थिने परिवृढाय महत्तराय किं वितीर्य मम तुष्यतु चेतः॥
भीमजा च हृदि मे परमास्ते जीवनादपि धनादपि गुर्वी न स्वमेव मम सार्हति
यस्याः षोडशीमपि कलां किल नोर्वी॥ सा यतः कथमभीप्सितमेषां दीयतां द्रुत
मयाचितमेव तं धिगस्तु कलयन्नपि वाञ्छामर्थिवागवसरं सहते यः॥ प्रापितेन
चटुकाकुविलम्बं लम्भितेन बहुयाचनलज्जां अर्थिना यदहमर्जितदानात् तन्न ल
म्पति विलम्बाद्ददानः॥ यत् प्रदेयमुपनीय वदान्यैर्दीयते सलिलमर्थिजनाय।
सार्थ्यतोक्तिविफलत्वविशङ्कात्रासमूर्छदपमृत्युचिकित्सा॥ अर्थिने न तृणवद्ध
नमात्रं किं तु जीवनमपि प्रतिपाद्यं एवमाह कुशवज्जलदायी द्रव्यदानविधिरु
क्तिविदग्धः॥ मञ्जुमञ्जुरविगर्हितमर्हं न श्रियः कमलमाश्रयणाय अर्थिपा
णिकमलं तद्धासेवपमविदधीत सुधीस्तत् याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय

तव जन्म न यस्य तेन भूमिरतिभारवतीयं न द्रुमैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः ॥ मा धनानि कृपणः
खलु जीवन् तन्मयार्पयतु जातु परस्मै अत्र चैष कुरुते मम चित्रं यत्तु नार्पयति तानि मृतो
पि ॥ मामसोभिरिह याचितवद्भिर्दातृजातमवमत्य जगत्यां । यद्यशो मयि निवेशितमेतन्नि
ष्क्रयोस्तु कतमस्तु तदीयः ॥ लोकमेष परलोकमुपेता हा विहाय निधने धनमेकः । इत्यमुं
खलु तदस्य निनीषत्यर्थिबन्धुरुदयद्दयिचित्तः ॥ दानपात्रमधमर्णमिहैकग्राहिकोटिगु
णितं दिवि दायि । साधुरेति निस्हकृते यदि कर्त्तुं पारलौकिककुसीदमसीदत् ॥ ॥ यथा यूनस्त
द्वत् परमरमणीयापि रमणी कुमाराणामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते । मदुक्तिश्चेदन्त
र्मदयति सुधीभूय सुधियः किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरभरैः ॥ दिशि दिशि गिरि
ग्रावाणः स्वां वमन्तु सरस्वतीं तुलयतु मिथो यामापातस्फुरद्ध्वनिडम्बरं । स परमपरः क्षी
रोदन्वान् यदीयमुदीर्यते मथितुरमृतं खेदच्छेदि प्रमोदनमोदनं ॥ ग्रन्थग्रन्थिरिह क्वचित्
क्वचिदपि न्यासि प्रयत्नान्मया प्राज्ञंमन्यमना हठेन पठती मास्मिन् खलः खेलतु ॥ श्रद्धारा
द्धगुरुश्लथीकृतदृढग्रन्थिः समासादयतेतत् काव्यरसोर्मिमज्जनसुखव्यासज्जनं सज्जनः ॥

तस्यामासीन्निजभुजयुगलविदलितसकलवैरिवृन्दसुन्दरीनेत्रनीलोत्पलगलद्विरल
वाष्पतरंगिणीप्लवमानप्रतापराजहंसः सकलजलनिधिवेलावननिखातकी
र्त्तिस्तम्भभूषितभुवनवलयो वसन्तपराभाग इव बहुधारणोत्तमः प्रासाद इव नवसु
धाहारी ऋषिरिवानेकधामाश्रयो दनुजलोक इव सदानवश्रीर्वशिष्ठ इव विश्वामि
त्रत्रासजननो जनमेजय इव परीक्षितनयः परशुराम इव परशुभासितो राघव इवालघु।
कोदण्डभङ्गरंजितजनकः सुमेरुरिव जातरूपसम्पत्तिमान् तुहिनाचल इव पुण्यभागी
रथीसहितः अग्रणीः संग्रामिकानाम् उपाध्यायो ऽध्ययनविद्यादर्शनीयानाम् आचा
र्यः शौर्यशालिनाम् उपदेशकः शास्त्रप्राप्तव्यवसायिनां परिहर्त्ता दुष्प्रहारिणाम्
अग्रगण्यः पुण्यकारिणाम् अग्रपश्चिमो विपश्चिताम् अपाश्रयस्तपस्त्यागवताम् अचर
मश्रान्तर्याचार्याणां पर्यन्तभूभागाधारस्तम्भभूतभूतकाण्डकीलितसालभञ्जिकायमान
विजयश्रीर्विरसेनसूनुः समस्तजगत्प्रासादशिरःशेखरीभूतकान्तकीर्त्तिध्वजो राजा राज्य
श्रीकरेणुकाचापलसंयमनशृङ्खलः खलहृत्कन्ददावानलो नलो नाम। तस्येन्दुकु

१२

दक्षमद्दकीर्त्तयः सकललोककर्णप्रियातिथयो गुणा सततमेकब्रह्माण्डसम्पुटसङ्कीर्ण
निवासनविषादिनः पुनरनेकब्रह्माण्डकोटिघटनामभ्यस्यमाना इव विस्रहजः क्रम
लमम्भवस्य कर्णालग्नाः सन्तः स्वर्गलोकमधिवसन्निव। ॥ यस्मिंश्च राजनि
जनितजनानन्दं नन्दति मेदिनी गीतेषु जाति सङ्कराम् तालेषु नानालयभङ्गाः वृ
त्तेषु विषमकरणप्रयोगा वाद्येषु दण्डकरप्रहाराः पुण्यकर्मारम्भेषु प्रबंधाः सारि
द्यूतेषु पाशप्रयोगाः पुष्पितकेतकीषु हस्तच्छेदा कञ्चुकमण्डनेषु मेत्रालिकर्मेनाति
न प्रजानामासन्। ॥ यश्च कोप्यन्यादृशो एव लोकपालः तथाप्यहर्त्तो विबुधप
तिर अदण्डकरो धर्मराजो ऽजवनः प्रचेता अनुत्तेरा धनदो येन च प्रचण्डदोर्दण्डली
विखण्डितविजयश्रिया अवणोत्पलदलायमानमालिनीमानलुण्ठकलोचनेन दृष्टी।
प्रिया च कामरूपचारिणी साम्येन भुक्ता यस्याः सकलजनमनोहारि विशेषकं पृथु
ललाटतटमण्डलमलिलषणीयकान्तयः कुन्तलाः स्पोचनीयो नासिकाभागो बहु
कुशलवलीको मध्यदेशः प्रकटितकामकोटिविलासः काञ्चिप्रदेशः किञ्चान्यत्।

अस्यएव नवावतारः सकोपि पुरुषोत्तमो यो न मीनत्वेनाप्यदूषितः नाङ्गीकृतवि
स्वमम्भरा भारोपि कूर्मीकृतात्मा नवराहवपुषा क्लेशेन पृथ्वीं बभार न च नरसिंहः
१३ समुत्पन्नहिरण्यकशिपुर्ने बलिराजबंधनविधौ वामनः कृतस्वकृना ॥ ॥
103 यस्यासते दिवसाः सर्वेषु समभूद्भूपालचूडामणिः लोकालोकगिरीन्द्रमुद्रितमही
विश्रान्तकीर्त्तिर्नलः लोकास्तेपि चिरंतनाः सुकृतिनस्तत्क्रमपङ्केरुहे यैर्विस्फारि
तनेत्रपत्रपुटकैर्लावण्यमास्वादितं ॥ ॥ स मानुषीं गिरं श्रुत्वा दमयंतीमथाब्रवीत् ।
दमयंति नलो नाम निषधेषु महीपतिः अश्विनीसुतरूपी नृपे न समास्तस्य मानुषाः
कंदर्प इव रूपेण मूर्त्तिमानभवत्स्वयं ॥ तस्यैव यदि भार्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि सफ
लं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे ॥ वयं हि देवगंधर्वमानुषोरगराक्षसान् दृष्टवंतो
न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ॥ त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः । विशिष्टा
विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत् ॥ ॥ श्रीमंकाणस्य तं भैमि नलस्य पाणिनिका
शास्यस्य अरिलोकाणास्य यदि भार्या स्याः कुमारिकाशास्यस्य ॥ क्रियेत चेतत्साधु
१३

विभक्तिचिन्ता व्यक्तिस्तदा मां प्रथमाभिधेया। या सौजसां साधयितुं विलासैस्ताव
न्नमानामपदं बहु स्यात्॥ राजा स यज्वा विबुधव्रजत्रा कृत्वाध्वराज्योपमयैव राज्यं
भुंक्ते श्रित श्रोत्रियसात्स श्री पूर्वं त्वहो शेषमशेषमन्त्यं॥ दारिद्र्यदारिद्र्यविचौवर्षै रमो
घमेघव्रतमर्थिसार्थे। सन्तुष्टमिष्टानि तमिष्टदेवं नाथन्ति के नाम न लोकनाथं॥
अस्मिन् किल श्रोत्रसुधां विधाय रम्भा चिरं भामतुलां नलस्य तत्रानुरक्ता तमनाप्य
भेजे तन्नामगन्धान्नलकूबरं सा॥ स्वलोकमस्माभिरितः प्रयातैः केलीषु तद्गानगुणान्नि
पीय हाहेति गायन् यदशोचि तेन नाम्नैव हाहा हरिगायनोऽभूत्॥ शृण्वन्सदारस्त
दुदारभावं हृष्यन्मुहुर्लोम पुलोमजायाः। पुण्येन नालोकत नाकपालः प्रमोदबाष्पा
वृतनेत्रमालः॥ सापीश्वरे शृण्वति तद्गुणौघान् प्रसह्य चेतो हरतोऽर्धशम्भुः अभूदपर्णा
ङ्गुलिरुद्धकर्णा कदा न कण्डूयनकैतवेन॥ अलं सजन् धर्मविधौ विधाता रुण
द्धि मौनस्य मिषेण वाणीं॥ तत्कण्ठमालिंग्य रसस्य तृप्ता न वेद तां वेदजडः स व
क्रीं॥ श्रियस्तदालिङ्गनभूर्न भूता व्रतक्षितिः कापि पतिव्रतायाः समस्तभूतात्मतया

पु५४
104

नभूतं तदङ्गतेरीर्षाकलुषानुतापि ॥ धिक्तं विधेः पाणिमजातलज्जं निर्माति यः पर्व
णि पूर्णमिन्दुं मन्ये स विज्ञः स्मृततन्मुखश्रीः कृतार्द्धमौज्झद्भवमूर्द्धि यस्तं निलीयतेन
ह्री विधुरः स्वजैत्रं श्रुत्वा विधुस्तस्य मुखं मुखान्नः । मृगे समुद्रस्य कदापि पूरे कदाचिदभ्र
भ्रदभ्रगर्भे ॥ संज्ञाप्य नः स्वध्वजभृत्यवर्गान्दैरिरंस्यज्ञ नलास्य नृत्यै ॥ तत्र सकृच्च
न्नापि सरोजपीतात् धातुर्विलज्जं रमते रमायाः ॥ लेखाभिरास्ये गणनादिवास्य द्वात्रिं
शता दन्तमयीभिरन्तः । चतुर्दशाष्टादश चात्र विद्या द्वधापि सन्तीति शशंस वेधाः ॥
श्रियो नरेन्द्रस्य निरीक्ष्य तस्य स्मरामरेन्द्रावपि न स्मरामः । वासेन सम्यक्क्रमयोश्च
तस्मिन् बुद्धौ नदध्वः खलु पोषवृद्धौ विनापतन्त्र विनतातनूजैः समीरणेरीक्षण
लक्षणीयैः । मनोभिरामीदनतु प्रमाणैर्नेनिर्जितादिक्कतमा तदश्वैः । संग्रामभूमी
षु भवत्यरीणामस्रैर्नदीमातृकतां कुतो नाम ॥ तद्वाणधारापवनाशनानां राजव्रजीयै
रसुभिः प्राभिरेतं यशो यदस्याजनि संयुगेषु कं दूलभावं भजता भुजेन हेतोगुणादेव
दिगापगाली कूलङ्कषत्वं बसनं तदीयं ॥ यत्त्रिलोकीगणनापरास्यात् तस्याः समा

५४

स्थितिर्दिनायुः स्यात्। परेपरार्द्धगणितं यदि स्यात् गणेयनिःशेषगुणोपि स स्यात्॥ नल
स्यैश्वर्येण त्रिदिवोपभोगं न्नगङ्गराजन्वदवाप्यं लभते वराङ्गी। कुमुद्वतीवेन्दुपतिग्रहेण ज्योत्स्ना
१८५ त्सवं दुर्लभमम्बुजिन्या॥ नवैषधानूतनयानुराग्यं धार्म्मि वयास्मत्कृत चाटुजन्म। रसाल
वल्ल्या मधुपानुविद्धं सौभाग्यमग्राम्यवसन्तपुष्पं नस्येव वा यास्यसि किन्तु हन्त दृष्टमनः
केनविधेः प्रविश्य मज्जानपाणिग्रहणास्मि तावत् रूपस्वनूपातिशयाश्रयस्य॥ निशा
शशाङ्कं शिववागिरीशं श्रिया हरिं योजयतः प्रतीतेः। विधेरपि स्वारसिकः प्रयासः पर
स्परं योग्यसमागमाय वेलातिगस्त्रैणगुणाब्धिवेणीर्न योगयोग्यासि नलेतरेण संदीप्य
ते दर्भगुणेन मल्लीमाला न मृद्वी भृशकर्कशेन विधिं वधूसृष्टिमपृच्छमेव नयाभयु
ग्या नलकेलियोग्यां त्वन्नाम वर्णाः श्रवकर्णपीता मयास्य संक्रीडति चक्रचक्रे॥ अनेन
नपत्या त्वयि योजितायां विज्ञत्वकीर्त्या गतजन्मनोपि। जनापवादार्णवमुत्तरीतुं नरि
विधातुः कनमापुनः स्यात्॥ ॥८३॥ १८५

१०५
105

१०५